

Де лиш толічка з-помежи лісів вишкірилася, то її челядь укрила. Село на запаску зійшло; де хлоп упрівав — там тепер челідина вилежується, ротом питлює, войну чинить. Коні, як звір зачують, стають у кружок, а голови всередину, та й фось-кають, та й потерпають, аж шкіра на них дροжить. Так челядь тепер. Дрожить, гей лист на трепеті, рісними словами страх на село пускає. Одна наперед одної.

— Гей, душко-кумко, пропаде наша праця, кровця наша, мозільчик наш студений!

— Гей, світку ти наш бідний, виріже нас до лаби, аби з нас пощіку не було!

— Аді, жидва та ленка, гей ворон, на село злетіла, килу хліба на сорок левів підогнала!

— Кобих була віща такої години, була бих си від боли не лічила, була бих по-люцки вмерла!

— Бубнили в місті крізь плач: люди, біг з вами, ями копайте, працю ховайте! Кайтеси, люди!

— Де ж я годна сінце та й маржинку в яму спрьитати?

— Москаль, ци йкий нетрудний, спрьиче сінце, та й маржинку, та й нас ірщених!

— Кажут жиди, шо недалеко, шо дим видко,

— Челідинам цицки рубає, на кіле кладе!

— Котра молода, пуп догори, каже, робит з нев, шо не треба, а котра май старша, обцасом тратує, піков колит.

— Баба до закопаня,— каже.

— На війні нема віри, нема серця, нема жінки, лиш неприятель, та й амінь!

— Ей, цитьте, кумки-любки, не гнівім бога!

Тріщать руки, як їх жінки заломлюють і гріхів своїх каються. Гей квашені огірки, сповзають лиця, коли вони войну руками показують, жасними словами, як писанки кервою малюють. Навкруги чорний, осінній ворон на смерічині кряче, войну повістує, дзюб собі гострить, бабам туску додає. Кліпають ліси, кліпають гори: що дерево — то жовнір, що шпиль — то гармата. Хмари на небі біленькі, наче на смерть убралися, не розлітаються, бо неприятіль сказав їм на однім місці стояти. Сонечко ладан смажить, аби нарід ховати, аби трупів не чути. Річка зі скалами шепотом нараджується, рибку потановляє, кружілом кружить, піну ховає, долин боїться, в жіночі очі кривавим дзеркалом, гей мовня, б'є. Лиш овечки блеють, і травичку полють, та тішуться, що непродані, перебули богородичку, що за довги не пішли марне на ніж. Бо у війні таке право, що довгам "авус", та й людям "авус", а маржинка тісарева, на ярмарок не піде.

— Та й, варе, гріхам і кривді авус?

— Ей, цитьте-ко, душко пишні, не гнівім бога!

Йде селом Митро Пужливий, 'д ґаздиням навертає. Пуж-ливим прозвало його село тому, бо відмалку мав великі вуха, а лице стягнене в клубочок, гей у заяця. Заким ставав говорити, то обзирався на всі боки, схильовався, клав на губи палець і казав: "Цитьте!" Щовесни трясла ним пропасниця, й тоді убирав він два кожухи й синів, гей ялівець. Тої боли

набрався, як сидів у криміналі за того, що панотця на проповіді назвав кацапом. За одно слово. Але вводно газета в нього в то-бівці, вводно панотець та й Дзельман на нього уїдають, що село бунтує, людям у читальні голови завертає. Упав у старість, але на газеті спить, людям новини повістує.

— Ану ждіт,— каже,— новину вам скажу.

— Йку, варе?

— Таже папа римский погіб.

— Але?

— Абих так пшениці діждав. Йдіт, перекажіт попови. Йдуть люди вмисно, панотцеві мельдують, а панотець

черленіє, чобітьми гримає:

— То, певне, той заяць таку бріхню вигдавав.

Але прийшла неділя, та й сталося на Митровому слові.

— Цитьте, ґаздині файні, та чемні, та грешні.

— Ба, шо си діє, бадіку Ми'?

— Ой, тривога, страшенна тривога, газдиньки любі, ір-щєні!

— Таже не чути ні гармат, ні моздірів, ні вогню не видко!

— Ет! Моздіри лиш на храм, а война йде, єк гать, без гриму. Аді, в селі були тепер вояки, скували попа та й повели до міста.

— Падочку ж наш нешісливий, попа скували? Спасуєш, Митрику?

— Та же, віді, кажу вам, що попа, не того, що шез би, скували і взєли. Кажут, що піп зрадник і розплотив ціле село зрадників, але цитьте!

Митро Пужлійвий закусив кулак, аби челядь тихо говорила.

Жінки вдарили в долоні й вимахували головами одна на одну, а відтак хрестилися й госпідкувались.

Митро подався в тінь смеречини, щоб його з дороги не видко, обвів рукою, наче шнурком, наоколо своєї шиї, а другою рукою вказував жінкам у той бік, куди попа повели.

— Шо, варе, з ним тепер удіють?

— Ого!

— Але?

— Бігме, зситют. Аді єк у середині чімхає анцвай, нема пардону. Цитьте!

У жінок душа затерпла, лиця попісніли.

— Сарачє, сарачє, йкий то світ настав! Примруженими очима дивилися, як patroля попа провадила.

— Цитьте!

Митро поправив кресаню так, щоб чола не було видко, поклав палець на губи та й водив по жінках очима.

Такі жінки тихонькі, такі миренькі, гей бджоли у слоту. Якби їх не зацитькував, зараз би плакали, голосили. Бо панотець їх похрестив, повінчав, сестрицями в церкві установив, гріхи з них змивав, сварив, кревним небіщикам царство вимолював. Та за то на шибеницю? Такий духовник божий, такий пастир свячений! Що буде з села, коли панотця стратють? Як від голови тратити починають, то на кім скінчать? Чи ціле село "зситют", чи жінки лишуть? Гей, та ж бо то на світі пусте село! Один одного в лижці води втопив би. Таке то все бідне, студене, а таке люте, з'їдливе, таке ненависне! Лиш кару скликає. Лиш по судах тегаються, лиш сварються та б'ються. Деді нема, нені нема, припону нема, лиш Канада та сороківці. Такий флетев, що сокирою майстрував би, хати клав би, тепер у Канаді чоботи пуцує, пишної їди та легкої праці шукає. Дівку в селі, ану присиліть, то урветься, до міста втече жиденята носити, лаю за собов водити. Тот, що на хліб робить, під кулю пішов. Дрібнота, та челідь, та стариня — то все село. То лиш знак, де село було. Таке пусте гніздечко на шибениці, як перце, хитатися буде, не заважить, не зашморкнеться.

Виводять жінки попа очима на край села, духа в собі не чують. Вістря багнетів навкруг попа, як свічки навкруг гроба, від сонця горять та кліпають до челяді. Німий похорон з села виходить, вітром до села прощі посилає. Війна отік чума — дивуються гори-долини.

"Гей, попе, попе,— думає за жінками Митро,— берут ті з села, гей вола-багрія на заріз. Гіркий твій світ! Але-с нага-раздувавси, але-с набувси! Єк прутчик до села прийшов-єс, а відтак, єк могила, в селі розмістив-єс-си. Зицирував-єс нарід. Та й по челіди в селі брикав-єс. Та й на мою Марічку роз-могилив-єс-си. Навколінки припадала, кулаки собі кусала, єк приповідаласи переді мнов, перед газдов своїм. Підкинув-єс мені сина такого кланцатого, такого опришка, шо дедем помі-тує, вильми дедю чістує. "Ти пужливий заяче,— каже,— тіни своєї бійси!" Твій голос, твою тварь, твої очі, твій кулак має. Оберни-ко-си, попе, глипни ми в очи, та й скажи, шо брешу. То ті до ніг припаду, стопи обцулюю, жовнірів умолю, аби мні кольбами посікли на мак, навмість тебе. Тогди не меш мні перед людьми публічити, не меш мні колоти тим меконьким

русначьком, шо під плотом. Але скажеш: "Цес Митро тверділий від мене, раз чоловік цес Митро!" Та й здоймеш пізьму з Митра та й не меш йго кованим євангелем по голові бити за то, шо в церкві відвернув рот від руки твоєї. Пек єму, осина — ци нам цього треба було? Але ек ти мені ґаздиню споганив, то ти в мене не піп, не чоловік. За тото я тебе поганив. А однако ше ті ми жель, ше баную на себе. Бо ті гей шибеника скували, бо ті ."гаптах" тримали. Кажут: гаптах, попе, зраднику, кацабо!"

Ці послідні слова втекли з Митрових гадок до його уст і вийшли розколеним голосом наверх. Жінки сперхнули.

— Не радуйтеся, Митрику, чужій кривді, то нам усім сму-чя година б'є.

Митро вкусився за язик, зціпив губи.

— То не я кажу, то вояки так попом кленцували,— зі стидом оправдувався й поправля кресаню.

— Будьте зобашні, Митрику, але ви все на попа сукрити-ли за тоті партії. Може то таки ви єго так зазубелали?

— Неволя на него сукритила, сам собі винен. Гезде пішов я до міста, а панич мене надигає та й каже:

"А ваш піп йкий?" "Такий, ек піп",— кажу.

"А він москаль?"

"Божка єго знає, прийшов до села, ек прутчик, а відки прийшов, то тоті знають, шо йго до нас післали". "А ти твердий, чи мекій?" "Я меконький ек тот, шо під плотом",— кажу. "А він твердий, ци мекій?"

"Не кусав-сми йго та й не знаю, але він сам фудулитси, шо твердий, ек криця".

— Та й тільки бесіди було,— аді забожуси, шо більше ані слова. Кажіт самі, ци я шос помилив, може, або йкус пляв-зу пустив?

— Най бог криє, Митрику, ми знаємо, шо ви маєте душу. Такий чес настав, та й решта.

— Хоть-сте челідь, але світе ваше слово: такий чес настав — смучя година б'є.

Надходять старі бадіки, що подалеки попа з села очима виряджали. Насамперед палицями, а відтак сухонькими ногами ступають, гейби землі не вірили. Спір кашлем вигонять, ребер у собі не чують. Отік оберемочки хворосту ременями попідперізувані. Скривленими тварями *д землі хилються, у прикрих місцях вориння держуться, білу гирю вітрові відоймають. Тіні їх перебігають. Такі довгі, гей дуби, такі лабаті. На траві лягають, на плити сідають, лігма п'ють у потоці воду, бо чують, що з сил спадають, що недалекі їм гони.

— Славайсу!

— Навіки.

— Ба, ци миром, ґаздині пишні та годні?

— Ой, миром, вуєчки файні та славні, позаєк тепер миром.

— А ти, Митрику, попа вирідив з села, а сам до челіди липнеш?

— Нужда йго вирідила, не я. Ровесники-сте мені, а говорите, гей хлопці.

— Ой, кривдував си, браччіку, на тебе, дуже кривдував-си. "Милі християни,— приповідав,— це не вояки мене кують ланцями, це Митро Пужл^вий мене кує. Перекажіт ему,— каже,— що пімста ему в'єзи вкрутит".

— Аді, маржинков своєв кленуси, шо-сми нічо не свідім, шо-сми далекий від цього. Не моя путеря попів кувати та й з села займати. Скоро-сте ґазди, то вірте!

Жінки стали за Митром уступатися, стали божитися, що він у серці бога має, слухний чоловік.

Бадіки падькалися, як по похороні, по зморщених чолах долонями били та дивувалися, що такого часу дожили.

— То ті онь, браччіки, нове право вийшло!

— Аби-сте знали, шо так! — потверджували жінки.— До церкви не йди, бо попа нема, до коршми не ввакайси, до міста пашпорти бери на себе, гей на маржину.

— Та й ше не вірют,— докінчував один з-поміж бадіків.— Вчера Васирина Пасемкова йшла до міста, а перед містом стоїт варта та й каже: гов! Показує вона пашпорт від віта, а варта тим не контетна. "Ци ти, жоно, не хлоп?" — кажут. Шо вона не проситси, шо не кленеси, шо не божитси, шо, аді, вона челідина, а не хлоп,— нема віри. "Задери, жоно,— вибачте,— запаску 'д горі, най пізнаємо, ци ти не хлоп, не шпі-гун!" Стопиласи, сарака, молодиця з сорому, але мусіла роз-диїти ше один пашпорт.

Бадіки розкривлювали лиця й нібито соромно усміхались, а жінки гійкали, очі долонями закривали, лихословили та клятьбами молодичий сором рятували.

Лиш глухий бадьо Остафій дивився ледоватими очима то на бадіків, то на челядь і намагався зміркувати, про що йде бесіда, але не міг відгадати.

— Коли ми внука були не взели, був бих мні відвіз до дох-торя, аби провертів ми уха. Вижу, шо надходить смучя година, але чути не чую, хоть з гармати стріляєте.

Жінки давали йому знати руками, що тепер ліпше не чути, бо війна надходить. Так, як на церковних стінах та на кафле-вих коминах війну оглядали, так її глухому Остафієві представляли, аж бадіки сердились і протинали:

— Ей, коби-сте своїх газдів узріли, то би-сте до штурму бігли. Де бабам до війни? Обіськатиси, золити, та кури смот-рити та й пужітиси, рівно з жидвов.

— Та-бо й страху дає та смучя година! — перервав Митро Пужливий. Сегодни рано прийшли паничі до канцелярії та й віта скасували. Самі вогнем кресали, аби йго вибирати, а тепер кажут: "Письма не знає, п'єнюга остатний, глуздів не має!" А до БІТОВОГО заступника каже комендант: "Мой, брє, ти відтепер БІТОМ, але пантруй, шо ті кажу, бо від тебе будем зачинати буки давати, село тратити!" Чуєте, шо каже?

— Про мене, най каже,— відозвався один бадьо, спльовуючи.

— Про мене, най каже,— повторила решта.— Шо-сми синів та внуків під кулю дали, шо остатний фіст на форшпани держимо, шо маржинку й сінце для осьька тримаємо, то за то село тратити? Таже ми вже без шибениці страчені, таже на нас шкода вже шибениці, шкода кулі. Мой брє, шо таке пусте верзеш, ніби ми діти, нібито тісарь таке право видав?

— Ей, цитьте, браччіки, не вадьтеси, аби не зачули, генде дорогов, ек мурашки лазят.

— Най чуют, ми не боїмоси за правду, ми не пужливі!

— Ану з свічков шукаї^е тепер суду або старости: все на Венгри втекло,— представляв Митро..

Челядь прилучувалася до бадіків і притакувала головами їх бесіди. Бадіки ковтали палицями в землю й докінчували:

— Єк заступник віта на твого сина уру має, то ти собі, Митрику, бійси, кільки хочеш, але села не рунтай, челіди не полоши. Ми не з тих страшків, шо їм, вибачте, бз... ми дзво-нут.

— Преч би си казало,— стидались за Митра запишнені жінки.

Жидва бризнула, як хвиля болота, набік з дороги, бо дорогою гнав на коні жовнір, аж за ним ковпіт летів.

Бадіки й челядь повставали, гей опарені. Заслонювали очі від сонця й зором перелечували всю дорогу.

—" Падочку наш, уже восько до села йде! — крикнули нараз жінки.

— Аєк, іде наша кіннота, а за нею фантерія і артилерія,— потверджували ті бадіки, що колись служили у війську.

— Шо ж ми, бідні, тепер будем робити? — заголосили жінки.

— Будете газдів своїх приймати та гостити, газдиньки любі,— потішали бадіки.

Жінки сплеснули в долоні.

— Вадь, там і наші будуть?

— Подобає, шо будут. Де люцкі, там і наші.

— Господь би з вас говорив, вуєчкі пишні та злотні! Куди котра поперечнішу дорогу знала, збігали жінки долів

ід тісарській дорозі, гей серни 'д воді.

Бадіки стягнули на собі ремені на послідну пряжку, щоб із них не поспадали, і попри вориння сходили надолину, глипаючи ід дорозі.

Кіннота напереді, коло дороги на левадах пристановля-ється. Драганисті коні, гей змії, витягаються, згорда ступають, головами вимахують, гейби з собою розмовляли. Жовніри враз із карабінами отік приросли до коней, отік би їх разом із кіньми з тисового дерева витесав.

Вози накриті дорогу марфу везуть і помаліше їдуть. Така їх безліч, так рівно іде. Одна лінія. На колісницях гармати в скринях. Отік велетні на млинських колесах одпочивають із зажмуреними очима. У крок за ними йде піхота. Весь ковпіт на неї сідає, вся дорога їй під ноги паде, все сонце її пражить. Отік на тій дорозі трепетовий ліс росте, отік од вітру хитається.

— Ей, госпідку милосердний, йкий-їс добрий та уважний на оці гори! Ци жид, ци пан, ци восько, кожден-кожденний тут оборони шукає,— зітхає один бадьо до другого.

Гей ворон ріллю, жиди обступили військо. Накроїли в кошелики грінок хліба й подають його жовнірам, але жовніри не хочуть приймати. Цигари беруть, а хліба не хочуть, свій ко-місьний дівкам роздають. Дівкам у другім ряді місце, ґаздиням у третім, а бадіки на самім заду. Все село збіглося, мир-миренний. Видивлює село очі, щоб СБОЇХ розпізнати — нема ні одного вояка з цього села. Тому молодиці й дівки маркотні.

Раді би бадіки діпхатися наперед, раді би з вояками заговорити, дати їм своєї люльки попахкати — жидва не пускає. Сільський Дзельман гейби став за ґазду для війська. Бігає й розказує бадікам, де стояти мають. Свому синові гонор веде, дорогу робить, щоб не завалявся, щоб черевички не заболотив, бо то адвокат, голова велика, судом і містом трясе. Бадіки роками його не бачили й не пізнають.

— Шо, варе, за коропуз?

— Таже це Дзельманів, тот адвокат, шо з міста перед воинов дав драла,— виясняють ґаздині.

— Най шєзне, йке гарбузе безчесне! Вчєра діти за ним кицками метали, то просивси, єк мала дитина, а сєгоднє він до осьька на бесіду перший!

Таки кортить бадіків до війська заговорити, таки понад голови розпитують:

— А були-сте в вогни, небожєта?

— Ой, були, вуйки, за сільнов горов, на ті долині. Декотрі бадіки знали й ту гору, й ту долину й дивувалися:

— Мой, брє, таже то жоліб, то межи скалами, було йму раз патороч зробити, аби не налазив на села,— каже один.

— Рахувати, неприятіль був у дирці, лиш було ї заткати,— перєздоганяє другий.

— Так, гейби з керниці пив воду, лиш було погань забіг-чи та й трутити,— виводить третій.

— Мой, брє, було йго ста загулити, були бих 'го буччем убили,— додає інший.

— Не бійтеси, ми йго добре шкробнули, дві гарматі відо-брали-сми, буде нас мати в темці,— гордувались вояки.

Оподалік знов інші бадіки відгадували причину, чого військо в гори зайшло й одпочиває:

— То не буде инак, лиш наш тісарь добрий, землі не хоче, збефелював: пардон. "Людей мені не каліч",— каже. А мос-калеви чоловік ні за що, най люди в керви плавають, він землі хоче.

Ті, що при війську служили, нагадували:

— В шістдесят шустім ми таке саме пацили. Сербови межі очі плюйте. То нехарь. Гадаш, що ті цулує, а він тобі ніс відгризає.

Жиди й пани радувалися військом, воякам цигари запалювали. Молодиці випитувалися, кілька мерців було. А відтак розпитували, як тоті мерці виглядають, як їм на ім'я й на порекло. Тяжко зітхали. Діти на вориння повилазили, пальці в роти позатикали, надивитись не могли, кабати й карабіни обзирали. Що кіл — то людська дитина.

Розбезпечилися й собі бадіки й забагли dokonче через глоту до війська протиснутися. Стали жиди їх спирати, плечима відтручувати.

— Не тручий, гадино сороката! — обрушилися ґазди.

— Проредітси, пейса! — крикнули путерніші бадіки.

— Обсіли-сте восько, гей вуши чупер,— обізвались інші,

— Уступися, сараньчо чорна та омразна! — додали ґаздині.

Жи́ди розлю́тились, ге́й оси, й підоймали до бадіків руки, ге́йби хотіли їм очі видерти. Прозивали бадіків розбійниками, медведями та кацапами й штуркали їх ліктями збоку.

Така лють бадіків напала, що палиці вгору попідносили й так дорогу собі мостили.

Жи́ди заґвалтували, жидівки запіворили на весь голос. О́тік би їх хто різав, о́тік би їх пік вогнем. Обступили бадіків густими рядами. Вчинився рейвах, ге́й у ровті.

На млі ока побіг Дзельман враз із сином крізь військо до військових старшин і просив рятунку, бо, мовляв, хлопцї жидів і панів на мак розбивають. Круглий, ге́й бочка, Дзельманів син отворив лотоки свого адвокатського красномовства перед військовими старшинами й аж заслинився, як представляв те, що бадіки перед хвилиною до війська говорили. Порівнював попа з дуплавим дубом, а бадіків із шершенями.

— Панове,— каже,— дупло вже розбите, а шершені, тим розлючені, не тільки нас, але й вас покусують. Бороніть нас, панове!

Дзельман припав на коліна й лігма стелився та вираховував тих бадіків, що йому були винні гроші й не хотіли їх оддати, лиш казали: "Пиши пропало, москаль на тобі буками їх відкарбує!" Не говорив, але плавав, волос собі з голови микав і закликався, що на кожне слово присягне, що життя собі непевний...

Як на сталевій пружині підскочив Дзельман, коли військові старші дали жандармам розказ, щоб із ним протокол списали та й щоб перетрясли, скували й забрали небезпечних хлопів.

Заки що зойк, виск, ревіт, гармидер і вереск підоймалися, гей вогонь у сухім сіні. У глоті шпильки не пропхав би, а всередині бадіки палицями в повітрі обганяються. Глота хвилює.

Гей великий чорний човен гойдається на збурханім каламутнім озері. Куди сила заважить, туди хвиля б'є, туди потоки зойків переливаються, туди долина робиться.

Вояки урвали гнучку розмову з дівчатами й дивувались, чого жиди присіли бадіків, гей мухи стра.ву.

Прилітає на коні комендант жандармерії з відділом вояків і жене просто на зглочений натовп.

— Пляц, .пляц, пляц! — почулися голоси.

Натовп на дух розступився й отворив дорогу аж до самих бадіків. Комендант затяв коня і, вимахуючи шаблею, влетів на бадіків так нагло, що кінь став дуба й передні ноги підніс 'д горі, щоб не тратувати людей. Вийняв книжку й почитував з неї бадіків, а почитаному казав вийти насередину створеного місця і ставати в ряд. Відділ вояків одгородив юрбу від вільного місця.

Вийшло дванадцять читаних бадіків. Кожний здіймав кресаню й дивився на коменданта, гей на придорожну високу фігуру. Лиш глухий Остафій не відозвався "гир" і де виходив зараз по прочитанню. Другі бадіки за нього відозвались і показували йому на миги, що має ставати до гліду. Як виходив на фронт, то представлявся комендантові:

— Провертіт ми уха, бо нема тої гармати, аби я її вчув.

Комендант заляв гостро Остафія, а прочитані бадіки брали його попід пахи й уставляли до гліду, щоб комендант не злостився дурно.

Остафій станув у ряді скраю й обзиравав бадіків, начеб їх перший раз видів. Скільки разів скавулені сиві бадіки намагалися просто стояти, але ані на п'ятах, ані на пальцях без палиць не могли встояти й шукали ногами кріпкого місця та подавались набік,— стільки разів його рот роззявлю-вався й корчив на мохнатім лиці зморшки так, щоб воно сміялося.

— Мой, мой, мой, йкі-сте дужі, йкі-сте глянцовані!

А відтак плескав сусіднього бадя по горбі на плечах і показував комендантові:

— Паничю, з цеї парми не буде хліба, саме кочинє, йкі таністри на плечях!

Бадіки погрожували йому пальцями, щоб мовчав. Глипали то на себе, то на коменданта, то на вояків, що стояли деревом і гейби очима питалися, що буде далі.

По юрбі повіяв легіт здержаних усміхів і швидко в траві губився, гейби списів-багнетів боявся.

—, Віт є межі вами?

— Ой, віта даст-біг, паничю!

— Тринадцять вас таких файних! — крикнув комендант і шаблею дав знав воякам,.

В один дух станули вояки перед бадіками і сковували їм руки.

Бадіки деревіли. Скляними очима дивилися на свої руки, святих призивали, отченаші зачинали й уривали.

Отік би з високої скали в темний яр раптом попадали, отік би в'язи поломили, голови порозторощували. Десь тоті ліси пощезали, десь тото село в землю сховалося, лиш кремениста мокра скала над ними, лиш темне, гниле листя під ними. Як тото листя у трубочки звите, не бачуть бадіки ні світа, ні сонця. В очах їм потемніло, щоб ланців на руках не виділи, щоб не жалувались, що їм пучки синіють.

Лишень щоб гріхи свої виділи.

— Шо-сми дес у п'єтничку заскоромивси, прости ми, боже!

— Може-сми чужу маржинку вдарив, позбиткував із пізьми!

— Дедеви гробу від десіть годів не застелював.

— Ненин хрест зогнив, а я йго не направив.

— Був-сми захланний, на Іллі траву косив-сми.

— Десь пaticьок у лісі навадивси, от-сми го взяв на ватру.

— Май ген там потер-сми кумови ребра.

— З чужов газдинев тричи здибав-сми-си.

— Віді, в тій ситі в куми горівка була, знак тому, шо-сми зломив присягу.

— Котроїс неділі на боже не дав-сми, з ременя вигорнути лінував-си.

— Сестру процесами скривдив-сми, скривдив. Шо вісім моргів, то не шість, нема шо казати!

— Через пола трицять годів у церквах не був-сми та й сповідати не сповідавши,— признавався Митро Пужливий.

— За що то патиче сковуєте, шо дес заїчика бабі з ліса принесло? — боронився глухий Остафій.

Повилазили гріхи наверх, гей сови на сухі, кострубаті смереки, та й дивлються на сковані руки бадіків.

Такий мороз од гріхів їх віє, так рясно бадіків інеем присідає, щоб, трясучися, гріхів своїх перед людьми стидалися, щоб сором мали.

Жіноче голосіння з юрби завіває, бадіків теплими дерга-ми вкриває.

Гейби їм голови гладили ґаздині, гожі та годні.

Вояки сердилися на бадіків, що не слухають їх розказу, що пнем стали і з місця рушитись не вміють.

Комендантовому коневі текла з зубелів піна й падала на задніх бадіків.

Жидва плескала в долоні, на бадіків скреготала.

Повели бадіків горі тісарською дорогою й військовим старшим у руки передали. Військо їх обскочило, карабінами їх обгородило, гей муром, од села відлучило.

Нікому до них не доступити, нікому з села до війська наблизитись.

Лиш сонце з лісів через багнети перегулювалося й на сивині бадіків білими крильцями мерехтіло, щоб село їх здалека розпізнавало, щоб їм гріхи простило.

Але село в тривозі, лиш навкрадці бадікам прощі посилає.

Селом патрулі ввихаються й перетрясають хати скованих бадіків. Небезпечної речі шукають, усе перевертають, пере-зирають, гверами пересмотрюють. Ґаздині отвирають писані скрині й потерпають, щоб папуша тютюну не знайшлася, щоб напасті не було.

На царинці біжуть діти за патрулею й мельдують, що в кукурудзах москаль сховався.

— В котрих кукурудзах?

— Генде при дорозі. Такий чорний, лежить і зубами креше.

Патрулює патруля в кукурудзах, боками заходить, гверами цілить. Дітвора розцікавилася, грудками мече й місце показує, де неприятель сховався.

Вже є! Лежить вусатий, набресклий бадьо, в чорнім петеку і чорних холошнях. Кресаня під головою, одна рука під приділком у холошнях, друга гейби курятам їсти давала. З роззявленого рота слина, гей жабуриння, на твар стікає, мурашкам смерть завдає. Хропе, аж душиться, аж кукурудзяне листя дрижить. Жили на шиї, гей ремінні волоки повибігали, щоб комарі їх вертіли. Коло нього на сторожі кована палиця лежить. Краще від ґазди лежить, кукурудзів не поламала, нічим не повалялася, зористими бляшками усміхається.

Підіймають бадя, на ноги кладуть. Бадьо паде назад на землю, гей підпилене дерево, кукурудзи ломить, привалює.

Дітвора сміється, в очі бадікові заглядає.

— Це отік віт!

— Діправда віт!

— Аби-х так здоров, шо віт!

Вояки владувалися, що діти вїта розпізнали.

— Ми за ним шукаємо, а він тут!

— Вони п'єні,— виясняли діти.

Винесли вїта на дорогу, горілиць поклали, а самі за фі-рою шукали.

Діти кропиву руками рвали і з вїта муху обганяли.

Спровадили вояки фіру, вергли в драби вїта й поїхали його дїм перетрясати.

Повновида вїтиха відразу вгадувала, чому її ґазда, гей ніч, п'яний.

— Єго з вітівства дурно-пусто скинули, а любччик мій з тої грижі, з того туску...

Та й голосила, та й лице йому мокрим рушником обтирала. По ревізії повезла патруля вїта й війську передавала.

Ішли на небі зорі молошною дорогою, а під ними маклерувало військо тісарською дорогою та й бадіків із собою вело.

Вийшли ґаздині 'д горі на дорогу, щоб газдів своїх вирядити, щоб знати, де їх сліди цілувати.

Як той шум у темнім лісі, як сонне видіння пішли-пропали.

Приповідали жінки, гей за мерцями, щиро: як ґазди їх ґазди ніжки собі сходять, усю нічку ока не зажмурять, з жури почорніють.

Слізьми вмивалися й голосили, що тверде залізо ґаздам ручки попереїдає, що ґазди їх уже 'д хаті не вернуться, з високої полонини скороми не принесуть, у кедровії трунви з ними не ляжуть.

А коли сплукані ґаздині домів вертали, то плач у собі запирали, по голові долонями лупали й одгадували причину, за що їх газдів найшло таке тверде здекуційство.

— Аби хоть за ніготь мав провини, то би не жель було!

— Аби хоть дома не ночував!

— Аби хоть солімку чужу настолочив!

— Ніхто такого не чув, не видів!

— Говоріт свеї,— перериває ука вїйтиха.— Кого має найти напасть, то й дома захопит. Аді мого через смучій по-менник забрали.

— Через поменник, кажете? — довідувалися приязно та щиро ґаздині й руки підоймали.

Вїйтиха хмарила лице й повістувала:

— Кажу, шо чуєте: через поменник газди-сми-си збула! Каже піп на сороковусті: "Вітихо, я нові поменники спровадив, а подивітси. Траба й за небіщиків дбати, траба душі чьисто та файно держєти",— каже. "Та же я ше дїдів поменник маю, адїт, єкий повний!" "Це р^б,— каже,— це не поменник. Чіму ви не вбираєте дрантиву дранку, єк ідете до дому божого, але берете білу чїсану сорочку, та й фустку броцку, та й коралі,

та й киптарь смушковий, та й постільці легонькі? Чіму,— каже,— з-під маржинки чьистите, в колешни солімку та й листечко стелите? А душі руб'єм обвиваєте? А душі гірші від вас, гірші від маржинки? Ей, вітихо,— каже,— шукайте блєшку, най вам поменник переміню!" Розвезую я платину, тегну корону та й даю, а піп надух душі перепустив у новий поменник. "Нате,— каже,— поминайте, аби душі були шіс-ливі!"

— Аби-сте трівали, вітишко люба, та же він снісько так і нас ними наділив,— не втерпіли й переривали ґаздині та й руками по запасках били, гейби слід важкої згуби узріли.— То такий, отік кантічка, у чорних рамцях, а насередині чорний хрест з трьома перехрестями. Такий, вітишко чесна та годна?

— Сніський такий, сестрички пишні; але аби-х не збрехала: то хрест на нім такий, гей тот деревлений, шо дєк повісмом обвиває, єк за колідов ходит.

— Гирішний такий, під ним отік барвінок ловитси; правду кажете, вітишко!

— Аже ждїт-ко! Та й приношу я тото 'д хаті, під сволок тичю, та й байдуже. Але сегодне жовнірня грим у хату та й трїсе-перетрісає. В скрини нічо, в полицях нічо, в коморі нічо, в оборозі сіно, в печи попів, а над столом кажут: "Що це?"

"Образ", — кажу.

"Це кавалок дошки, бабо, ти здерла образ!"

"Ні,— кажу,— це образ, ще мій дід до него моливси".

"Де-сте богів та світців діли?"

"Були боги та й світці були,— кажу,— але шос від диму вигибли, шос муха ззіла".

"Брешеш, бабо, тут царь був!"

"Ні,— кажу,— боги та й світці були".

"Агій",— кажут та й образ здоймают до світла.

Перехрестила-сми-си та й очінаш говорю. Подивилися та й образ миром лишили.

"А від сволоком шо, бабо?"

"Поменник",— кажу.

Здіймають і презирають.

"Ій-га! — верещют.— Та це хрест московский, це писане московске!"

"Знає 'го господь, то піп нагилив душам",— кажу. А вони поменник до ташки, а моего далі.

— Дознаки так само й наші поменнички забрали,— скрикнули ґаздині і вдарились по полах, гейби ймили тоту руку, що їм пакість робила.

Гейкали та йойкали довгими голосами й по головах бились, що такі, гей довбня, тяжкі, такі невдогадливі, такі загрижені.

Війтиха за рукави їх ловила й потверджувала.

— Отак, єк вам, Дзельманови розповідаю, а він, хоть не наша віра, каже: "Аби-сте знали, шо через тоті поменники піп та й перші ґазди пожиют смерти..."

— Най си преч каже! — заверещали ґаздині.

— Преч би си казало! — додала вйтиха.

Долоні на грудях складали, ід зорям споглядали й жалісливо просили, щоби святці з їх газдів ланцюги здіймали, щоб їх порятували й од смерті оборонили.

Але річка голос їх шумом ловила й на росу завертала, щоб не виходив із села, щоб село не пустіло.

— То не дурно мені сеї ночі мої дєдьо приснилиси! Дес весіллє роблют, мене віддають. Не данцуют, ні! А все по своло-ці лускают та лускают...

— А ваш поменник був також під сволоком?

— Аєк, під сволоком; та й дєдьо там писані.

— Кайтеси, люди, кайте!

— А ви чьому поменничьок не спрьитали, коли дєдьо вам дали знати?

— Бо сми така розумна, най не кажу.

ґаздині йшли мовчки. Одні намагалися пригадати собі свій сон із останньої ночі, аж зашінки на собі рвали; другі гадки свої збирали й перемірковували ще раз вйтишину бесіду, кінці її докупы складали.

Гадки коло сволоків, гей мухи, літали, на поменники сідали, а ґаздині
руки собі ломали й головами притакували:

— Таки через поменник!

— Видко діло, шо через поменник!

— Бігме, через поменник!

— Знає 'го біс!